

การศึกษาพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี

ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) :

ความสำเร็จในด้านเศรษฐกิจของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

A Study of the Royal Chronicle of Thonburi :

the Economic Success in the reign of King Taksin

วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ*

Warangkana Nibhatsukit

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการศึกษาพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ในฐานะหลักฐานประวัติศาสตร์ที่สะท้อนให้เห็นโอกาสด้านเศรษฐกิจในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทั้งนี้เพราะเนื้อความในพระราชพงศาวดารจะกล่าวถึงเฉพาะพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ในด้านการสงคราม การปกครอง และด้านศาสนาเป็นหลัก เนื้อความไม่ปรากฏเรื่องเศรษฐกิจโดยตรง ดังนั้น การพิจารณาพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เพื่อให้เห็นโอกาสทางเศรษฐกิจจะเป็นทางหนึ่งในการเปิดโลกทัศน์และมุมมองในการศึกษาประวัติศาสตร์สมัยธนบุรี ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจประวัติศาสตร์ในยุคนี้ได้ชัดเจนขึ้น และเข้าใจถึงกลุ่มผลประโยชน์ที่

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

เติบโตขึ้นจากโอกาสทางเศรษฐกิจในสมัยธนบุรี อันนำมาซึ่งเหตุการณ์ความวุ่นวายในตอนปลายรัชกาลซึ่งเกิดจากการที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไม่อาจควบคุมความมั่งคั่งและอำนาจไว้ในมือพระองค์และราชสำนักได้

ผลการศึกษาพบว่า แม้ว่าในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จะไม่ได้ระบุเหตุการณ์สำคัญทางเศรษฐกิจไว้ในพระราชพงศาวดารอย่างชัดเจน เพราะตามปกติการบันทึกเรื่องราวในพระราชพงศาวดารจะงดเว้นการกล่าวถึงพระราชกรณียกิจด้านเศรษฐกิจอยู่แล้ว แต่พระราชกรณียกิจด้านอื่นๆ ที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารล้วนสะท้อนให้เห็นโอกาสทางเศรษฐกิจและความมั่งคั่งที่เกิดขึ้นจนกระทั่งวาระสุดท้ายของยุคสมัย

คำสำคัญ : พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี โอกาสด้านเศรษฐกิจ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

Abstract

This article aims to study the Royal Chronicle of Thonburi : Phan Chan Dhanu Mas (Cherm) as a historical document which reflects the economic opportunities in the reign of King Taksin on the Thonburi period. As one may expect, the Siamese royal chronicles mention only royal duties or activities which are the war, the administration, and the religious principles, there is less mention about economic affairs directly. Therefore, studying this chronicle to understand the economic opportunities during the Thonburi period helps to expand our historical perspectives and realize the existence of benefit groups, which emerged from the economic growth during the hard times of the Thonburi period. The economic growth brought about chaos at the end of King Taksin's

reign because he could not retain the wealth and power apart from himself and his court.

The results show that eventhough the Thonburi Royal Chronicle does not clearly mention the King's economic activities, his other activities mentioned in the chronicle reflect the opportunities of opulence until the end of King Taksin's reign.

Keywords : the royal chronicle of Thonburi, the economic success, King Taksin

บทนำ

ความพยายามศึกษาประวัติศาสตร์สมัยธนบุรียังเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจอยู่เสมอ เพราะยังมีข้อสรุปที่ไม่แน่นอนอีกหลายประเด็นที่สามารถโต้แย้งหรือเสนอมุมมองใหม่ๆ ได้ เนื่องจากประวัติศาสตร์สมัยนี้เป็นรอยต่อของประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา กับสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นช่วงเวลาที่ทำให้ประวัติศาสตร์ชาติของไทยสมบูรณ์ขึ้น เพราะเกิดมีวีรกรรมผู้กอบกู้บ้านเมือง แต่ขณะเดียวกันก็นำมาซึ่งข้อถกเถียงสำคัญหลายประการ ที่สำคัญนอกไปจากนั้นก็คือนำมาซึ่งความขัดแย้งระหว่างผู้นำประวัติศาสตร์ไปให้กับผู้ที่ไม่เข้าใจประวัติศาสตร์ดีพอและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงซึ่งไม่มีทางรู้ได้สมบูรณ์

ดังนั้น หากจะศึกษาประวัติศาสตร์สมัยธนบุรีต้องศึกษาจากหลักฐานเอกสารทั้งในประเทศและต่างประเทศอย่างระมัดระวัง นำมาสอบทานความถูกต้องระหว่างเอกสารต่างๆ เพื่อให้ผู้ศึกษาเข้าใจเรื่องราวอย่างรอบด้าน และมีมุมมองในการพิจารณาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้กว้างขึ้น เพื่อเสนอข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่ใกล้เคียงความจริงได้มากที่สุด ทั้งจะต้องมีความเป็นกลางให้มาก เพื่อจะได้ไม่ตกไปอยู่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

การศึกษาเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สมัยธนบุรีมิให้เห็นเป็นระยะๆ แต่ส่วนใหญ่ มักให้ความสำคัญกับประเด็นสัญญาวิปลาสของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี นำมาสู่ การถกเถียงระหว่างผู้คัดค้านตามกับผู้คัดค้านว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมี “พระสติ พ้นเพื่อนจนถึงสัญญาวิปลาสสำคัญพระองค์ว่าได้รับพระโศดาปัตติผล” ดังที่ปรากฏ ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา^๑ จริงหรือไม่ ทั้งๆ ที่คำว่า “สัญญาวิปลาส” ยังเป็นคำที่ต้องหาความหมายที่แน่นอนว่าผู้ใช้นัยความหมายว่าอะไร และคำๆ นี้มีความหมายเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรและเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร^๒

ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์สมัยธนบุรีมักนำหลักฐานจากพระราชพงศาวดารและหลักฐานเอกสารต่างๆ มาใช้ “สร้าง” เรื่องเกี่ยวกับเหตุการณ์ความวุ่นวายก่อนการ ลี้พระชนม์ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เกิดเป็นบทละคร ตำนาน หนังสือ โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อปลุกใจคนให้รักชาติและปลุกความคิดชาตินิยม ผู้นำสำคัญในการเขียน ประวัติศาสตร์แนวนี้คือหลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งมีงานเช่น บทละครเรื่องพระเจ้ากรุงธนบุรี ตำนาน ประวัติศาสตร์สากลเล่ม ๕ และเรื่องสั้น ใครฆ่าพระเจ้ากรุงธน เป็นต้น ยังมีนยาย อิงประวัติศาสตร์เรื่อง ผู้อยู่เหนือเงื่อนไผ่ ของสุภา ศิริमानนท์ ที่พยายามอธิบายสาเหตุ ของการเกิดรัฐประหารในตอนปลายรัชกาล

นักวิชาการอีกคนหนึ่งที่เขียนเหตุการณ์ในสมัยธนบุรีคือ ปรีดา ศรีชลาลัย นักวิชาการทางประวัติศาสตร์ประจำกรมศิลปากร ได้จัดพิมพ์ผลงานตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๑ เป็นหนังสือเรื่องประมวลหลักฐานสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จำนวน ๓ ภาค ต่อมา มีงานเรื่อง งานสร้างชาติไทยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งกลายเป็นแหล่งข้อมูลที่ นอกเหนือไปจากพระราชพงศาวดารที่เขียนสมัยรัชกาลที่ ๑^๓ ปรีดาเขียนบทความ เรื่อง ปีสุดท้ายของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ตีพิมพ์ในหนังสือจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๘๔ และพิมพ์ซ้ำในศิลปวัฒนธรรม ฉบับเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๔ โดยใช้หลักฐานจากพงศาวดารญวนและหลักฐานจีนมาประกอบ และให้ข้อมูล ใหม่ว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงถูกประหารทั้งๆ ที่ยังทรงผนวชอยู่

ยังมีงานอีกหลายเรื่องซึ่งเขียนขึ้นและให้น้ำหนักไปที่เรื่องสัญญาวิปลาสของ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีและมักกล่าวถึงความสำเร็จของพระองค์ในด้านการรวมชาติ งานเหล่านี้ส่วนหนึ่งอาศัยหลักฐานเอกสารและบางส่วนใช้จินตนาการหรืออ้างหลักฐาน ที่พิสูจน์ได้ยาก อาทิ เรื่อง ใครฆ่าพระเจ้าตากสิน ของแม่ชีวรมัย กบิลสิงห์ พิมพ์ครั้งแรก

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖ ซึ่งเสนอว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงหนีหนีจากเมืองจีน เนื่องจากทรงจำเป็นต้องกู้หนี้ยืมสินเพื่อมาช่วยเหลือภาวะความยากจนของราษฎรและทำนุบำรุงบ้านเมือง เมื่อไม่สามารถหาเงินมาใช้หนี้ได้ จึงต้องแสวงหาเป็นเกิดจลาจลและถูกสำเร็จโทษ

งานเขียนที่สำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สมัยธนบุรีคืองานเขียนของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่อง การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี พิมพ์รวมเล่มครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๕๒๙ และพิมพ์ซ้ำอีกหลายครั้ง แสดงให้เห็นความสามารถของผู้เขียนในด้านการใช้หลักฐานอย่างรอบด้าน และนำมาซึ่งประเด็นที่น่าสนใจทั้งในปลายสมัยอยุธยา และสมัยธนบุรี เกิดการสร้างแนวคิดการเมืองแบบชุมชนและการใช้อาณาบริเวณมีส่วนพระองค์ในการปกครอง นิธิกล่าวถึงการไม่ประสบความสำเร็จทางการเมืองการปกครองของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเนื่องมาจากทรงใช้การเมืองแบบชุมชนและอาณานิคมมีส่วนพระองค์มาปกครองบ้านเมืองที่ขยายใหญ่โตขึ้น และแม้ว่าจะทรงประกาศว่าจะฟื้นฟูกรุงศรีอยุธยา แต่สิ่งที่ทรงทำก็คือนำแบบแผนของอยุธยามาใช้แต่เพียงเปลือกเท่านั้น เนื้อหาสาระสำคัญยังคงเป็นการปกครองแบบชุมชนและการใช้อาณาบริเวณมีส่วนพระองค์อยู่จนสิ้นรัชกาล ซึ่งทำให้กลุ่มอำนาจที่เรียกว่ากลุ่มผู้ดีเก่ารับกับ “สัญญาวิปลาส” ของพระองค์ไม่ได้และต้องทำรัฐประหารเพื่อโค่นล้มพระองค์ลงไป

หลักฐานเอกสารที่สำคัญในสมัยธนบุรีที่มักใช้กันในการเขียนประวัติศาสตร์สมัยนี้มีทั้งที่เป็นตำนาน พงศาวดาร วรรณกรรม และเอกสารต่างประเทศ แต่เอกสารไทยร่วมสมัยหรือที่ใกล้เคียงกับเวลาในเหตุการณ์กลับมีอยู่ค่อนข้างจำกัด ส่วนหนึ่งสูญหายไป ส่วนหนึ่งเขียนขึ้นโดยฝ่ายตรงข้ามกับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี อีกส่วนหนึ่งผ่านการชำระซึ่งผู้ชำระไม่ได้หมายเหตุไว้ว่าชำระในสวนใดไปบ้าง เอกสารที่ถือได้ว่าร่วมสมัยและใกล้เคียงกับเหตุการณ์มากที่สุดฉบับหนึ่งคือพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ที่แม้จะเป็นเอกสารที่ผ่านการชำระ แต่จากการวิพากษ์หลักฐานโดยวิธีการทางประวัติศาสตร์ทำให้เชื่อได้ว่าเขียนขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี หรืออย่างน้อยก็คัดลอกไปจากเอกสารที่เขียนขึ้นครั้งธนบุรี เห็นได้จากการยังคงกล่าวยกย่องสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีอย่างชัดเจน โดยใช้คำในระดับเดียวกับที่เคยใช้กับพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยา มีการกล่าวยกย่องพระองค์เสมือนหนึ่งพระพุทธเจ้า เช่น “ขณะเมื่อกรุงเทพหนานครยังมีได้เสียนั้น พระเจ้าอยู่หัวอันมีอภินิหารนับในเนื้อหน่อ

พุทธางกูรเจ้าไตรภพทราบพระญาณว่ากรุงศรีอยุธยาจะเป็นอันตราย” * นอกจากนั้น พระราชพงศาวดารฉบับนี้ไม่กล่าวเจาะจงยกย่องเจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์มากเป็นพิเศษดังเช่นที่พระราชพงศาวดารฉบับอื่นๆ ที่เขียนหรือชำระขึ้นสมัยรัตนโกสินทร์ ทำกัน เพราะรู้ว่าทั้งสองพระองค์คือบุคคลสำคัญในขณะนั้น

ความสำคัญที่ทำให้มองข้ามพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ไปไม่ได้และต้องใช้พระราชพงศาวดารฉบับนี้ในการศึกษาเรื่องราวประวัติศาสตร์สมัยธนบุรีก็คือการที่พระราชพงศาวดารฉบับนี้เป็นแม่แบบให้แก่การชำระพระราชพงศาวดารในสมัยรัตนโกสินทร์ทุกฉบับ จึงเป็นหลักฐานที่ดีที่สุดในการตรวจสอบพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับอื่นๆ คือ

๑. ฉบับบริติชมิวเซียม* มีเนื้อความเหมือนกับฉบับพันจันทนุมาศทุกประการ เว้นแต่การสะกดคำผิดเพี้ยนกันและมีเนื้อความสลับที่กันบ้าง

๒. ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์หรือฉบับหมอบรัดเลย์** เป็นพระราชพงศาวดารที่สมเด็จพระพนรัตน์ นักปราชญ์ประจำราชสำนักรัชกาลที่ ๑ เป็นผู้ชำระขึ้นเพื่อถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระภิกษุรูปนี้เคยถูกถอดออกจาก

* นายขจร สุขพานิช เป็นผู้ค้นพบต้นฉบับจากหอสมุดบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ ระหว่างที่ได้รับทุนจากต่างประเทศให้เดินทางไปศึกษาค้นคว้าเอกสารเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา และประเทศอังกฤษ J. Hurst Hayes Esq. เป็นผู้มอบต้นฉบับพระราชพงศาวดารกรุงสยามฯ ให้แก่บริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน เมื่อวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๔๘ (พ.ศ. ๒๔๙๑) ต่อมานายขจรได้สำเนาไมโครฟิล์มและจัดส่งให้กรมศิลปากรพิจารณาเฉพาะต้นฉบับเล่มต้นและเล่มปลาย กรมศิลปากรพิจารณาตรวจสอบแล้วมีความเห็นว่าพระราชพงศาวดารฉบับนี้เป็นเอกสารที่มีคุณค่าและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทย จึงขอความอนุเคราะห์นายขจร ช่วยสำเนาไมโครฟิล์มจากเอกสารต้นฉบับส่งให้แก่กรมศิลปากรทั้งหมดรวม ๓๐ เล่มและมอบให้หอสมุดแห่งชาติเป็นหน่วยงานเก็บรักษาไมโครฟิล์ม ลักษณะต้นฉบับพระราชพงศาวดารกรุงสยามฯ เขียนด้วยหมึกดำในสมุดฝรั่งลายมือเป็นตัวบรรจง สันนิษฐานว่าคัดลอกมาจากต้นฉบับเดิมซึ่งเป็นสมุดไทย เพราะมีบอกจบเล่มสมุดไทยเรียงตามลำดับ ตั้งแต่เล่ม ๑ จนถึงเล่ม ๓๐ จากความในพระราชพงศาวดารกรุงสยามฯ ปรากฏหลักฐานว่า พระราชพงศาวดารฉบับนี้ ชำระขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๘ แล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๓๕๐ และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นผู้ดูแลรักษา ถวาย

** พระราชพงศาวดารฉบับนี้ยังมีชื่อเรียกว่าฉบับพิมพ์สองเล่ม และฉบับกรมพระปณุนิธิธิโนรสด้วย

ที่พระพิมลธรรมในรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีและได้รับสมณศักดิ์กลับคืนในสมัยรัชกาลที่ ๑ ท่านจึงมีความผูกพันในราชวงศ์จักรีอย่างแนบแน่น จนกล่าวได้ว่าเป็นนักประวัติศาสตร์ประจำราชสำนักราชจักรีวงศ์^๖ แม้ว่าเนื้อความโดยทั่วไปจะเปลี่ยนแปลงจากฉบับพันจันทนุมาศไม่มากนัก แต่มีการเติมเรื่องราวเพื่อเชิดชูเกียรติยศแห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เช่น เพิ่มเนื้อความตอนหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรีเข้ามาถวายตัวรับราชการ และเพิ่มเติมเนื้อความตอนศึกอะแซหวุ่นกี้เจราจาขอตัวเจ้าพระยาจักรี โดยระบุชัดเจนว่าอะแซหวุ่นกี้ ขึ้นชมในฝีมือและหน้าตาของเจ้าพระยาจักรีและยังกล่าวด้วยว่าให้รักชาติตัวให้ดี ภายหลังจะได้เป็นกษัตริย์ และมีการแก้ไขตัดทอนข้อความที่จะเป็นการเชิดชูสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีออกเสีย เช่น ตอนศึกบางกุ้งที่พระราชพงศาวดารฯ ฉบับพันจันทนุมาศ กล่าวพรรณนาความถึงตอนที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ข่าวศึกว่าทรงให้ยกกองทัพเรือมุ่งไปรบกับ “พระยาวันราชหงส์อันนำหน้าสุวรรณหงส์ทั้งปวง”^๗ ข้อความนี้ไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระพนรัตน์ เพราะให้ความสำคัญกับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมากเกินไป

๓. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เป็นพระราชพงศาวดารที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชำระร่วมกับกรมหลวงวงศาธิราชสนิท โดยชำระจากฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ พระราชพงศาวดารฉบับนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวิจารณ์เพิ่มเติม และสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้นิพนธ์เสริมความขึ้นอีก ที่น่าสังเกตคือพระราชพงศาวดารฉบับนี้ให้รายละเอียดของเนื้อความมากกว่าพระราชพงศาวดารฉบับอื่นๆ และเป็นที่ยุติกันดีทั่วไป แต่เป็นพระราชพงศาวดารที่ใช้ได้ยากยิ่ง เพราะเขียนขึ้นหลังจากเหตุการณ์นานมากและมีการเพิ่มเติมเนื้อความให้ละเอียดพิสดารมากขึ้นกว่าเดิม อย่างไรก็ดี เป็นที่น่าสังเกตว่างานประวัติศาสตร์ในยุคก่อนหน้านี้นิยมใช้พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเป็นหลักฐานกันมาก

แม้ว่าพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จะเป็นหลักฐานเอกสารที่จำเป็นต้องใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์สมัยธนบุรีมากที่สุด แต่กระนั้นการนำพระราชพงศาวดารฉบับนี้มาใช้ก็ยังคงมีปัญหา และยังมีข้อความบางตอนที่ไม่ได้ได้รับความสนใจ เพราะการศึกษาส่วนใหญ่มุ่งไปที่ประเด็นปัญหาบางประเด็นเท่านั้น ทำให้ละเลยข้อความที่สำคัญในพระราชพงศาวดารฉบับนี้ไปอย่างน่าเสียดาย

ดังที่กล่าวไปแล้วว่าประเด็นปัญหาที่มักจะถูกพูดถึงกันอยู่เสมอเมื่อศึกษาประวัติ

ศาสตร์สมัยธนบุรีคือประเด็นเรื่องสัญญาวิปลาส นอกจากนั้น มักกล่าวถึงประเด็นเกี่ยวกับความล้มเหลวในการบริหารบ้านเมืองของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีที่ทำให้ในสมัยธนบุรีไม่ประสบความสำเร็จในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม เป็นต้น แต่เมื่อศึกษาจากพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กลับพบว่ามีความค้ำคอที่แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงประสบความสำเร็จในด้านเศรษฐกิจและด้านสังคมอยู่ในพระราชพงศาวดารฉบับนี้

ดังนั้น บทความเรื่องการศึกษาพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) : ความสำเร็จทางด้านเศรษฐกิจของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี จึงต้องการศึกษาพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ในฐานะหลักฐานเอกสารที่บันทึกความสำเร็จทางเศรษฐกิจในสมัยของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีซึ่งสะท้อนให้เห็นผ่านพระราชกรณียกิจในด้านอื่นๆ และการเห็นความสำเร็จทางเศรษฐกิจในสมัยนี้จะช่วยให้ภาพประวัติศาสตร์สมัยธนบุรีชัดเจนขึ้น และเชื่อมต่อไปประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้สนิทยิ่งขึ้น

การสำรวจพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เป็นเนื้อความที่รวมอยู่ในพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จำนวนทั้งสิ้น ๒๒ เล่มสมุดไทย ต้นฉบับที่ได้มาปรากฏว่าข้อความขาดหายไปบ้าง เนื้อความของพระราชพงศาวดารฉบับนี้เริ่มต้นตั้งแต่การสถาปนากรุงศรีอยุธยา บันทึกเรื่องต่อมาจนถึงเริ่มรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็จบเนื้อความ กรมศิลปากรนำมาพิมพ์อยู่ในชุดประชุมพงศาวดาร แยกออกเป็น ๒ ภาค คือภาคที่ ๖๔ เป็นเรื่องสมัยอยุธยา และภาคที่ ๖๕ เป็นเรื่องราวในสมัยธนบุรี และฉบับที่นำมาใช้ในบทความนี้คือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๕

บานแผ่นกในพระราชพงศาวดารฉบับนี้บอกไว้ว่า “ศุภมัสดุ ศักราช ๑๑๕๗ ปีเถาะสัปตศก สมเด็จพระบรมธรรมมิกมหาราชวชิราวุธ พระเจ้าอยู่หัว ผ่านถวัลย์ราช ณ กรุงเทพมหานครศรีอยุธยา เสด็จพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทรงชำระพระราชพงศาวดาร” ซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๒๓๓๙ ปีที่ ๑๔ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธ

ยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ทรงให้ชำระพระราชพงศาวดาร อย่างไรก็ดี เนื่องจากเนื้อความและการใช้ถ้อยคำในพระราชพงศาวดารส่วนใหญ่มิได้ลดทอนพระเกียรติยศแห่งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีลงไป จึงเชื่อได้ว่าผู้ชำระคงลอกเนื้อความจากที่เขียนไว้ในสมัยธนบุรีมาใส่ไว้ในส่วนแรกของพระราชพงศาวดารฉบับนี้ แต่เมื่อเนื้อความดำเนินมาถึงประมาณ พ.ศ. ๒๓๒๐-๒๓๒๑ กลับเขียนอย่างรวบรัดเพื่อให้จบรัชกาลลง จึงเชื่อได้ว่าจากประมาณ พ.ศ. ๒๓๒๐-๒๓๒๑ เป็นต้นมาคงเป็นเนื้อความที่มาเขียนต่อเติมในสมัยรัชกาลที่ ๑

ในสารบัญของประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๕ ที่บรรจุข้อความในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีไว้ นั้น กรมศิลปากรผู้พิมพ์ได้จัดแบ่งสารบัญออกเป็น ๒ หมวด ได้แก่ ตอนกษัตริย์ และตั้งต้นรวมอาณาจักรไทย* ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าผู้รวบรวมและจัดพิมพ์มีแนวคิดในเรื่องการกษัตริย์และการรวมอาณาจักรไทยว่าเป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญของสมเด็จพระเจ้าตากสิน จนทำให้การศึกษาต่อๆ มาให้ความสำคัญไปในแนวนี้ ทั้งๆ ที่พระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินยังมีอีกมาก อาทิ การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา การช่วยเหลืออาณาประชาราษฎร์ การสร้างบ้านเมืองใหม่แทนกรุงศรีอยุธยาที่ไม่สามารถฟื้นฟูขึ้นได้ดังเดิม รวมไปถึงด้านเศรษฐกิจที่ไม่ได้ระบุในพระราชพงศาวดารอย่างตรงไปตรงมา แต่สะท้อนให้เห็นเป็นระยะๆ

เนื้อความในพระราชพงศาวดารเรียงต่อกันไปตามลำดับเวลา ส่วนใหญ่ระบุเดือนปีที่เกิดเหตุการณ์ แต่มีบางเหตุการณ์ที่ไม่ได้ระบุวันเดือนปีที่เกิดเหตุการณ์ แต่ใช้คำว่า “ลุคักราช”^๙ ยังพบว่าในการเรียงลำดับเหตุการณ์ มีการนำเหตุการณ์ที่จัดอยู่ในประเภทเดียวกันมาเรียงต่อกันโดยไม่ได้นำถึงการเรียงลำดับเวลา เช่น นำกรณีการเกิดแผ่นดินไหวในเดือน ๕ มาต่อกับการเกิดแผ่นดินไหวในเดือนอ้าย แล้วกลับไปกล่าวถึงเหตุการณ์ในเดือน ๓ อีกครั้งหนึ่ง^{๑๐} ทำให้เข้าใจได้ว่าเป็นเพราะต้องการบันทึกเรื่องแผ่นดินไหวไว้ด้วยกันเท่านั้น ซึ่งสะท้อนว่าการบันทึกเรื่องราวในพระราชพงศาวดารคือการนำเหตุการณ์จากหลักฐานอื่นที่บันทึกไว้ก่อนมาคัดเลือกและเรียงลำดับใหม่

เนื้อหาของพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เริ่มต้นตั้งแต่

* ส่วนตอนแรกก็กล่าวถึงการผวาล้อมพม่าและเดินทางไปหัวเมืองชายทะเลตะวันออกนั้นไม่ได้แยกหมวดไว้

พ.ศ. ๒๓๐๙ เมื่อยังมิได้เสียกรุงศรีอยุธยา “พระเจ้าอยู่หัวอันมีอภิหารนับในเนื้อหน่อ พุทธางกูรเจ้าไตรศรทราพบระญาณว่ากรุงศรีอยุธยาจะเป็นอันตราย แต่เหตุอธิบดีเมือง และราษฎรมีเป็นธรรม จึงอุตสาหะด้วยกำลังกรุณาแก้สมณพราหมณาจารย์และพระบวร พุทธศาสนาจะเสื่อมสูญเสีย จึงชุมนุมพรรคพวกพาทหารไทยจีนประมาณ ๑,๐๐๐ เศษ สรรพด้วยเครื่องศาสตราวุธต่างๆ...แล้วยกออกไปตั้ง ณ วัดพิชัยอันเป็นที่มงคลสถาน...”^{๑๑} คือกล่าวถึงสาเหตุของการเสียกรุงศรีอยุธยาว่ามาจากการที่ผู้ปกครองและราษฎรไม่ตั้งอยู่ในธรรม และสาเหตุของการรวบรวมสมัครพรรคพวกออกจากกรุงศรีอยุธยาของพระยา ตากสินนั้นเนื่องมาจากการต้องการออกมาตั้งหลักก่อนที่จะกลับมากู้กรุงเพื่อช่วยสมเด็จพระนารายณ์และพระพุทธรักษา

ในเชิงอรรถของข้อความนี้มีกล่าวถึงชื่อเดิมของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโดย อ้างถึงพระราชพงศาวดารฉบับหมายเลข ๒ ใ้ ว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเดิมชื่อเงินแจ้ เป็นพ่อค้าเกวียน มีความชอบในแผ่นดิน ได้ไปเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินอยู่ ณ เมือง ตาก^{๑๒} ซึ่งนับว่าให้ที่มาของพระองค์เอาไว้อย่าง

พระราชพงศาวดารเอ่ยชื่อบุคคลระดับหัวหน้าผู้ที่เดินทางออกจากกรุงศรีอยุธยา พร้อมกับพระยาตากว่ามีพระเชียงเงิน หลวงพรหมเสนา หลวงพิชัยราชา หลวงราชเสนา ขุนอภัยภักดี หมื่นราชเสนหา ยกพรรคพวกออกมาโดยตีฝ่ากองทัพพม่าออกไปได้ ด้วยฝีมือที่ดีกว่าพม่าจึงไม่อาจต้านทานได้ เมื่อเดินทางออกจากกรุงศรีอยุธยามาได้ ๒ วัน ก็ทราบว่าได้เกิดเพลิงไหม้ในกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ท่าทรายตลอดถนนหลวงไปจนวัดฉันทันต์ แสงเพลิงลุกโชติช่วงจนพระองค์รู้สึกสลดพระทัยและตั้งปณิธานว่าจะกลับมา “แก้กรุงเทพ มหานคร ทั้งพระบวรพุทธศาสนา” ^{๑๓} ข้อความตอนนี้จะสะท้อนพระราชปณิธานของ พระองค์ว่าการตีฝ่าพม่าออกมานี้ก็เพื่อต้องการจะไปตั้งหลักเพื่อจะได้กลับมาออบกู้กรุง ศรีอยุธยา

รายละเอียดเส้นทางที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเดินทางออกจากกรุงศรีอยุธยา ไปเมืองจันทบุรีที่ระบุนในพระราชพงศาวดาร และให้รายละเอียดด้วยว่าทหารที่ยกออกมา นี้มีทั้งทหารไทยและจีน หลังจากนั้นมิชนชาติอื่นๆ เข้ามาร่วมกับพระองค์ด้วย เช่น ญวน แขก การเดินทางของพระองค์ต้องเผชิญกับกองทหารพม่าหลายครั้ง เมื่อทรงเดินทาง มาถึงบ้านโพสามหาว ทหารพม่าติดตามมาจึงเข้าต่อสู้จนกองทหารพม่าแตกพ่ายไป ทำให้ทรงได้เครื่องศาสตราวุธเป็นอันมาก การที่ทรงสู้พม่าซึ่งมีพวกมากกว่าได้ ทำให้

ทหารเห็นความสามารถและยกย่องว่าเป็น “จอมกษัตริย์สมมุติวงศ์”^{๖๔}

ข้อความในพระราชพงศาวดารแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงตั้งตนขึ้นเป็นราชาผู้เป็นใหญ่เหนือคนทั้งหลายตั้งแต่เมื่อออกจากกรุงศรีอยุธยา ซึ่งการตีความว่าทรงตั้งตนเป็นกษัตริย์ก็ไม่น่าจะผิดนัก เพราะจะเห็นได้ว่าพระองค์ตรัสว่าจะประหารชีวิตพระเชียงเงิน เพราะเห็นว่าไม่มีใจรับราชการ ยังเห็นได้จากการที่ทรงประกาศนโรชาวาทแก่ขุนหมื่นพันทนายบ้าน คือการพระราชทานพระบรมราโชวาท ซึ่งเป็นพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ที่จะทรงปฏิบัติ อีกทั้งยังมีการแต่งตั้งและพระราชทานยศถาบรรดาศักดิ์ให้แก่บุคคลทั้งหลาย เช่น พระองค์ทรงแต่งตั้งนายทองอยู่ นกเล็กเป็นพระยาอนุราชบุรีศรีมหาสมุทร และตั้งขุนหมื่นกรมการตามฐานาศักดิ์เมืองชลบุรี มีการพระราชทานกระบี่บังเงิน ๑ เล่ม เสื้อเข็มขาบดอกใหญ่พื้นแดงกระดุมกำเม็ด ๑ ตัว เข็มขัดทองประดับพลอยสายหนึ่ง^{๖๕} ตามแบบที่พระมหากษัตริย์พระราชทาน นอกจากนั้น ยังเห็นได้จากการที่ข้าหลวงของพระองค์เข้าไปหาพระยาจันทบูรและกล่าวแก่พระยาจันทบูรโดยออกพระนามของพระองค์ว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว^{๖๖} ยังมีเหตุการณ์ที่พระองค์มีหนังสือไปถึงพระยาราชานครศรีสุโขทัยให้ยกไพร่พลเข้ามาช่วยรบพม่าที่เมืองธนบุรี โดยให้เหตุผลว่าพระยาราชานครศรีสุโขทัยเคยมาช่วยกรุงศรีอยุธยาแล้ว และการมาในครั้งนี้ก็จะเป็นความชอบแก่พระยาราชานครศรีสุโขทัยต่อไป ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแม้พระองค์จะยังมิได้ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ แต่พระองค์ก็ถือว่าเป็น “เจ้า” องค์หนึ่งในช่วงเวลาที่เกิดสุญญากาศทางการเมือง เมื่อกรุงศรีอยุธยาไม่สามารถควบคุมระบบต่างๆ เอาไว้ได้

พระราชพงศาวดารบอกเหตุผลที่พระองค์เลือกเสด็จไปทางหัวเมืองชายทะเลตะวันออกว่าเพราะเป็นบริเวณที่ยังไม่ถูกทำลายด้วยกองทัพบพม่า ด้วยการเสนอให้ผู้อ่านเห็นว่าพม่าเองก็ต้องการหัวเมืองเหล่านี้ ดังจะเห็นได้จากการที่ให้ผู้รั้งเมืองบางละมุงคุมไพร่ ๒๐ คนถือหนังสือออกไปเมื่อจันทบูรให้แต่งตั้งดอกไม้เงินทองเข้าไปที่โพสามต้น

อย่างไรก็ดี เมืองทางชายฝั่งทะเลตะวันออกเป็นเมืองที่สำคัญมาตั้งแต่สมัยอยุธยาซึ่งสามารถติดต่อค้าขายกับหัวเมืองทางใต้ เมืองในหมู่เกาะเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ค้าขายกับเขมร และเวียดนามได้ง่าย อีกทั้งอยู่ในเส้นทางการค้าของจีน ดังนั้น การได้หัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออกจะทำให้พระยาตากสินมีฐานที่ตั้งที่มั่นคงทางเศรษฐกิจสอดคล้องกับความเป็นพ่อค้าของพระองค์มาก่อนที่จะเข้าเป็นขุนนาง

หลังจากนั้น พระราชพงศาวดารกล่าวถึงพระราชกรณียกิจในการยกกองทัพเรือ

จากเมืองจันทบุรีเข้ามาปราบพม่าที่โพสามต้น และพระนายกองออกมาสวามิภักดิ์* รวมไปถึงการถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าเอกทัศนั้นให้คนขึ้นไปเกลี้ยกล่อมผู้คนในเมืองลพบุรี รับพระบรมวงศและพระราชวงศ์เก่าที่หนีไปอยู่ที่เมืองลพบุรีให้มาอยู่ที่เมืองธนบุรี

พระราชพงศาวดารให้ภาพการทำนุบำรุงอาณาประชาราษฎร์ที่อดอยากหิวโหย ด้วยการซื้อข้าวสารและอาหารแจกจ่ายผู้คนมากกว่าหมื่นคน ส่วนเรื่องการปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์นั้นยังไม่เกิดขึ้น เพราะต้องทรงรบกับกองทัพพม่าที่มาตีค่ายบางกุ้ง ทรงต้องปราบปรามหัวเมืองขึ้นในให้สงบลง ทรงบำรุงพระพุทธศาสนา แล้วยกทัพไปปราบพินธุโลกแต่ต้องถอยทัพกลับ จากนั้นพระราชพงศาวดารเล่าถึงกรมหมื่นเทพพิพิธ และสำเร็จโทษกรมหมื่นเทพพิพิธก่อนแล้วจึงปราบดาภิเษก ซึ่งสะท้อนว่าทรงปราบดาภิเษกเมื่อสำเร็จโทษบุคคลสำคัญของราชวงศ์เก่าลงได้แล้ว เชื่อได้ว่าทรงมั่นพระทัยให้พระราชอำนาจที่มีมากขึ้นแล้วในขณะนั้น

พระราชพงศาวดารยังให้ภาพข้าวสารแพงต่อมาอีกหลายปี และทรงแก้ปัญหาด้วยการให้ข้าราชการบริพารใหญ่น้อยทำนาปรัง นอกจากนี้ ยังเกิดเหตุหนูเข้ามากินข้าวในยุ้งฉาง ทำให้ต้องทรงให้ดักหนูมาส่งแก่กรมพระนครบาล เหตุการณ์ที่บันทึกไว้นี้สะท้อนพระราชกรณียกิจของพระองค์ในการทำนุบำรุงอาณาประชาราษฎร์ได้เป็นอย่างดี

หลังจากขึ้นครองราชย์อย่างเป็นทางการแล้ว ทรงปราบปรามเมืองนครศรีธรรมราช แล้วปราบเมืองสวางคบุรี ทรงรบกับพม่าที่ยกเข้ามาทางเหนือ ปราบเมืองพทฺธโรมาศและเขมร ปราบเชียงใหม่ ขยายอิทธิพลไปยังหัวเมืองเหนือ แต่งตั้งเจ้าเมืองเหนือ หลังจากนั้นเหตุการณ์รบกับพม่าที่ราชบุรี นครชัยศรี พินธุโลก

เหตุการณ์ตอนปลายเป็นเรื่องที่โปรดให้พระยาจักรี เจ้าพระยาสุรสีห์ พระยาธรรมา มาทำนาที่ปากตะวันออกของกรุงธนบุรี การราชาภิเษกพระเจ้านครศรีธรรมราช การบริจาคทรัพย์แจกคนอนาถาทั้งในกรุงและนอกกรุง การปฏิสังขรณ์วัดบางยี่เรือนอก การหล่อปืนใหญ่ และการปราบหัวเมืองทางอีสานและเวียงจันทน์ การอัญเชิญพระแก้วมรกต การกำจัดพวกญวนกบฏของเชียงซุน การปราบเขมร ตามมาด้วยเรื่องความวุ่นวายในกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงผนวช พระยาสุรียอภัยยกทัพมาจากเมือง

* ซึ่งตรงข้ามกับที่ชาวไทยส่วนใหญ่รับรู้จากแบบเรียนว่าพระนายกองถูกประหารชีวิต

นครราชสีมา สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกเดินทางกลับจากเขมร การสำเร็จโทษพระเจ้ากรุงธนบุรี และการประหารชีวิตขุนนาง ๔๐ กว่าคน การสร้างพระราชวังใหม่ การชำระโทษกรมฝายใน การสำเร็จโทษเจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์และเจ้าพระยานครราชสีมา การราชาภิเษกเปลี่ยนพระราชวงศ์ใหม่ และเนื้อความมาจากที่เหตุการณ์เมืองอังวะ

จะเห็นได้ว่า เนื้อความในพระราชพงศาวดารส่วนใหญ่อ้างถึงพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นสำคัญ จะมีเรื่องเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ บ้างแต่ไม่มากนัก ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระองค์จริงๆ มิได้ใส่มาเพื่อให้ได้ออกพระนามเพื่อรับรู้ถึงความยิ่งใหญ่ในอนาคต

เมื่อพิจารณาเนื้อความในพระราชพงศาวดารฉบับนี้จะพบว่า พระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น ๓ ด้าน คือ ด้านการสงคราม ด้านการเมืองการปกครอง และด้านการสืบทอดพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม แม้พระราชพงศาวดารจะไม่ได้กล่าวถึงเรื่องเศรษฐกิจโดยตรง แต่เนื้อความในพระราชพงศาวดารก็พอจะบอกได้ถึงสภาพเศรษฐกิจในสมัยธนบุรีตลอดรัชสมัย และจะช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าใจสภาพเศรษฐกิจของกรุงธนบุรีได้ดีขึ้น

การพิจารณาประเด็นเศรษฐกิจในรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีผ่านพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)

ประวัติศาสตร์สมัยธนบุรียังมีข้อถกเถียงที่น่าสนใจอีกหลายประการ ซึ่งเกิดจากการที่แม้จะมีหลักฐาน แต่เป็นหลักฐานที่ผ่านการชำระ โดยไม่ทราบว่าการชำระที่ได้บ้างและยังเป็นหลักฐานจากฝ่ายตรงข้ามกับพระองค์ เป็นไปได้มากกว่าการเอ่ยถึงพระองค์หลังจากเปลี่ยนแผ่นดินใหม่อาจจะนำความเดือดร้อนมาให้ผู้นั้น ดังเช่นกรณีเจ้าจอมข้างในทั้งวังหลวงและวังหน้าที่ถูกโบยเพราะร้องไห้ระงอกถึงพระคุณของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

ดำรงให้ชุดหีบศพเจ้ากรุงธนบุรี ขึ้นตั้งไว้ ณ เมรุวัดบางยี่เรือใต้
ให้มีกรมโหรศพแลพระราชทานพระสงฆ์บังสุกุล แสดงพระราชดำเนียรไป
พระราชทานเพลิงทั้งสองพระองค์

ฝ่ายพวกเจ้าจอมค่างในทั้งวังหลวงวังหน้า ซึ่งเป็นข้าราชการครึ่ง
แผ่นดินกรุงธนบุรี คิดถึงพระคุณชวนกันร้องให้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทั้งสองพระองค์ทรงพระพิโรธ ดำรัสให้ลงพระราชอาญาไปยหลังทั้งสิ้น^๙

และยังมีกรณีและผู้ที่เคย “มีเรื่อง” กับกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เมื่อครั้งยังทรง
เป็นเจ้าพระยาสุรสีห์ถูกประหารราว ๔๐ คน^{๑๐} เมื่อผลัดแผ่นดิน ดังนั้น การเอ่ยถึงสมเด็จพระ
เจ้ากรุงธนบุรีในรัชกาลที่ ๑-๓ จึงกลายเป็นเรื่องต้องห้าม กว่าจะยอมรับสถานะว่า
พระองค์เป็นกษัตริย์พระองค์หนึ่งก็ล่วงเข้ามาในรัชกาลที่ ๔ แล้ว ซึ่งทำให้ผู้ที่รู้จักพระองค์
จริงๆ มีเหลือน้อยมาก การเอ่ยถึงพระองค์จึงกลายเป็นเรื่องตำนานพิสดารได้ยาก หลักฐาน
ที่เอ่ยถึงพระราชประวัติก่อนขึ้นครองราชย์มีเพียงกนิหาวรรตบุรุษ ซึ่งยังมีปัญหาเรื่อง
ความน่าเชื่อถือ กระนั้นก็ยังมิใช่เชื่อถือเป็นจำนวนมากมาจนทุกวันนี้

นอกจากนี้ ข้อถกเถียงสมัยธนบุรียังเกิดจากอคติของผู้นำหลักฐานมาใช้ เนื่องจาก
ต้องการปกป้องฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมากเกินไป

ประเด็นที่มักจะกล่าวถึงเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สมัยธนบุรีคือประเด็นเรื่อง
เหตุการณ์สัญญาวิปลาสในตอนปลายรัชกาล มีความพยายามพิสูจน์ว่าพระองค์ทรงมี
พระสติพินเพื่อนจนถึงแก่สัญญาวิปลาสจริงหรือไม่ อย่างไร ซึ่งจะไม่ขอกล่าวถึงประเด็น
ดังกล่าวนี้ในบทความนี้* แต่ประเด็นที่มีผู้กล่าวโต้แย้งกันมากอีกประเด็นหนึ่งคือ การ
ไม่ประสบความสำเร็จในด้านการเมือง และเศรษฐกิจ แต่ทรงประสบความสำเร็จในด้านการ
รวบรวมบ้านเมือง ทั้งๆ ที่หากพิจารณาจากพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับ

* ดูประเด็นนี้ได้ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
มติชน, ๒๕๔๗). และวางคณา นิพัทธ์สุขกิจ, “ประวัติศาสตร์ปลายสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี : ปัญหา
การแย่งชิงอำนาจ” ใน วารสารประวัติศาสตร์ ฉบับ ๒๕๕๑. (กรุงเทพฯ : ด้านสุทธากการพิมพ์,
๒๕๕๑), หน้า ๑๙-๓๔.

วางคณา นิพัทธ์สุขกิจ ศึกษาเรื่อง ประวัติศาสตร์ปลายสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี : ปัญหาการแย่งชิง
อำนาจ ซึ่งว่าการที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไม่สามารถนำเนื้อหาของการเมืองการปกครองสมัยอยุธยา
มาใช้ได้จริงทั้งหมด ส่งผลให้กลุ่มขุนนางส่วนกลางที่เคยสัมผัสความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจปลายสมัย
อยุธยาจำเป็นต้องโค่นล้มอำนาจของพระองค์ลง เพราะขุนนางส่วนกลางไม่ได้รับผลประโยชน์มาก
เท่าที่ควรจะได้ดังที่พวกเขาเคยประสบมาในสมัยอยุธยา

พันจันทนุมาศ (เจิม) จะเห็นความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจในสมัยของพระองค์ได้ไม่ยาก

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) แสดงให้เห็นสภาพอันน่าเวทนาภายหลังสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ว่าใน พ.ศ. ๒๓๑๑ เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีตีค่ายโพสามต้นได้แล้ว พระองค์ทอดพระเนตรเห็น “อภัยภูกิจเร็วพะคนทั้งปวงอันถึงพิบัติชีพตายด้วยทุพภิกขะ ใจระ โรคะ สุมกองอยู่ดุจหนึ่งภูเขา แลเห็นประชาชนซึ่งลำบากอดอยากอาหาร มีรูปร่างดุจหนึ่งเปรตปีศาจพึงเกลียด...”^{๑๙} สะท้อนว่าประชาชนอดอาหารถึงแก่ความตายเป็นจำนวนมาก นอกจากนั้น ยังเกิดภัยจากโจรผู้ร้ายและโรคระบาดไปทั่ว ทำให้ผู้คนล้มตาย คนที่เหลืออยู่ก็อดอยากหิวโหยจนผอมโซ ลักษณะเช่นนี้ยังสอดคล้องกับข้อความในพระราชพงศาวดารที่กล่าวถึงข้าวยาจรที่นำเข้ามาจากต่างประเทศแพงขายถึงละ ๓ บาทบ้าง ตำลึงหนึ่งบ้าง บางครั้งก็แพงถึงถึงละ ๕ บาท^{๒๐}

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมิได้ทรงทอดทิ้งประชาชนเพราะจะเห็นการพระราชทานเสื้อผ้าเงินทอง “จะนับประมาณมิได้”^{๒๑} ให้แก่ประชาชนเหล่านั้น การบันทึกเหตุการณ์ของพระราชพงศาวดารชวนให้สงสัยว่าทรงนำเงินทองมาจากที่ใด ซึ่งพระราชพงศาวดารก็ได้ให้คำตอบไว้ก่อนหน้านั้นแล้วจากเหตุการณ์ที่ทรงเลือกเสด็จไปยังหัวเมืองชายทะเลตะวันออกที่ยังไม่ถูกทำลายจากพม่า ทั้งเป็นบริเวณที่มีชาวจีนมาอาศัยตั้งรกรากค้าขายกันมาก และหัวเมืองชายทะเลตะวันออกอยู่ในเส้นทางของลมมรสุมที่จะนำเรือข้ามอ่าวไทยเดินทางลงใต้ได้ด้วย ทำให้บริเวณหัวเมืองชายทะเลตะวันออกเป็นพื้นที่ที่มีความมั่งคั่งอยู่แต่เดิม อีกทั้งตลอดเส้นทางจากกรุงศรีอยุธยาออกมานั้นทรงต้องปราบปรามผู้ที่ไม่เข้าร่วมกับพระองค์และเมื่อรบชนะทรงได้เครื่องศาสตราวุธ หิรัญ สุวรรณ รัตนา รัตนอาหาร และผู้คนเป็นอันมากมาตามรายทาง

นอกจากนั้น ใน พ.ศ. ๒๓๑๑ หลังจากพระองค์ทรงตีค่ายโพสามต้นแล้วกลุ่มโจรต่างๆ ที่ตั้งซ่อง ตั้งตนเป็นใหญ่อยู่ตามหัวเมืองเอก โท ตริ จัตวาต่างเกรงกลัวในพระองค์และนำเครื่องราชบรรณาการต่างๆ เข้ามาถวายเป็นอันมาก ซึ่งพระองค์ได้พระราชทานเงินทอง เสื้อผ้า และยศศักดิ์ให้ พระราชพงศาวดารฯ ยังบันทึกไว้ว่าในเวลานั้นพ่อค้าชาวต่างประเทศได้เข้ามาค้าขายเป็นอันมาก “ขณะนั้นลูกค้าวานิชได้เข้ามาค้าขายเป็นสุขบริบูรณ์ด้วยอาหารได้บำเพ็ญศกุนาภิบาลด้วยวัตถุสิ่งต่างๆ ฝ่ายสมณะก็รับจตุปัจจัยทานเป็นสุขบริโภคให้น้ำเพี้ยงสมณธรรมตามสมณกิจ”^{๒๒}

หลักฐานฮอลันดาที่พ่อค้าบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาที่เมืองปัตตาเวีย สอบถามพ่อค้าชาวจีนที่เดินทางมาค้าขาย ณ เมืองบางกอก ระหว่างเดือนพฤศจิกายน ๒๓๑๐ ถึงต้นปี ๒๓๑๑ และเดินทางต่อไปยังเมืองปัตตาเวียสอดคล้องกับพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่า เมื่อพ่อค้าผู้นี้ (Tjoseeko) อยู่ในกรุงธนบุรีที่เขาเรียกว่าบางกอกนั้น ประชาชนในชุมชนนั้นมีปัญหาขาดแคลนข้าว อาศัยกินเนื้อมะพร้าวและต้นกล้วย เพราะในบริเวณธนบุรียังไม่สามารถปลูกข้าวได้ ราคาข้าวจึงแพงมาก แต่ในขณะที่ Tjoseeko ค้าขายอยู่ในธนบุรีนั้น ได้มีเรือลำมาจากเมืองคันเคา และกัมพูชาบรรทุกข้าวมาขาย ทำให้ราคาข้าวในกรุงธนบุรีลดลงบ้าง อย่างไรก็ตาม ผู้คนในธนบุรีอยู่รอดได้เพราะมีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ และประชากรในชุมชนสามารถประกอบอาชีพการประมง พวกเขานำปลาที่จับได้ไปตากแห้งและขายให้แก่พ่อค้าต่างชาติ Tjoseeko เองก็ซื้อปลาแห้งมาจำนวนหนึ่งเมื่อก่อนเดินทางออกจากธนบุรี ชาวนนบุรีในช่วงนี้อาจซื้อแต่เพียงข้าวเสียบียงอาหารและผ้าหรือเสื้อผ้า แสดงให้เห็นถึงความลำบาก และความขาดแคลนสิ่งต่างๆ ที่จำเป็นต้องใช้ในชีวิตประจำวัน^{๓๓} แต่ในกรุงธนบุรีไม่ได้ขาดแคลนสิ่งของมีค่า เพราะพ่อค้ากล่าวว่าที่นี่แลกเปลี่ยนด้วยเครื่องทองและเครื่องเงิน ซึ่งเชื่อได้ว่ามาจากการขุดกรุสมบัติที่ฝังไว้ก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาขึ้นมา

...ในพระเจดีย์องค์เดียวเท่านั้นมีคนพบเงินถึง ๕ ไห ทอง ๓ ไห ผู้ใด
ที่ทำลายพระพุทธรูปลงแล้วไม่ได้เห็น้อยเปล่าแม้แต่คนเดียว เพราะฉะนั้น
โดยเหตุที่พวกจีนมีความหมั่นเพียรและเป็นคนชอบเงินมา ประเทศสยาม
จึงยังคงบริบูรณ์อยู่เท่ากับเวลาก่อนพม่ายกเข้ามาตีกรุง ทองคำเป็นสิ่งที่
หาง่ายจนถึงกับหยิบเล่นเป็นกำๆ ราคาทองคำซื้อขายกันราคา ๘ การัด
พระเจดีย์เป็นเหมือนเตาสำหรับหลอมพระพุทธรูปด้วยทองเหลืองและเศษ
ทองแดงและตามทางเดินค้ำยักกว่าปล่องไฟเสียอีก...^{๓๔}

หลักฐานฮอลันดาใน พ.ศ. ๒๓๑๒ ยังกล่าวถึงจดหมายจากพระยาพิพิธโกษาถึงบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา ที่เมืองปัตตาเวีย เกาะชวา ลงวันที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๑๒ ชักชวนให้ V.O.C. กลับไปตั้งสถานการค้าที่เมืองธนบุรี^{๓๕} อย่างไรก็ดี V.O.C. ไม่ได้กลับไปตั้งสถานการค้า แต่ส่งปืน muskets ไปให้ ๕๐๐ กระบอก ซึ่งน้อยกว่าที่สยาม

อยากได้ครั้งหนึ่ง โดยขอแลกกับไม้ฝางของสยามซึ่งเป็นสินค้าที่ขายดีที่สุดในปีนั้น การแลกเปลี่ยนจดหมายระหว่างราชสำนักไทยกับ V.O.C. ยังมีต่อไปจนถึง พ.ศ. ๒๓๔๒ เมื่อ V.O.C. ล้มละลายไป การค้าระหว่างราชสำนักกับ V.O.C. ดำเนินการโดยใช้พ่อค้าชาวจีนเป็นคนกลาง ซึ่งแสดงให้เห็นว่ากรุงธนบุรีติดต่อกับต่างประเทศได้เป็นอย่างดีและมีสินค้าสำคัญคือไม้ฝางซึ่งยังคงเป็นที่ต้องการของพ่อค้าฮอลันดาเพื่อส่งขายที่ญี่ปุ่น

เรื่องราวในพระราชพงศาวดารที่สะท้อนความมั่งคั่งของกรุงธนบุรีมีให้เห็นเป็นระยะ ทั้งการช่วยเหลือราษฎรที่ยากจนขัดสนและโดยเฉพาะการทำนุบำรุงพระศาสนา ที่ต้องใช้พระราชทรัพย์จำนวนมาก ดังเช่น เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปเมืองนครศรีธรรมราช พระราชทานข้าวสารพระสงฆ์องค์ละ ๑ ถึง เงินองค์ละ ๑ บาท ถวายผ้าสบงจีวร แจกขอมทานยาจากวัดทุกคนละ ๑ สลึงทุกวันพระอุโบสถ และยังจ้างไพร่ให้นุรณปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาการเปรียญ พระระเบียง ศาลากุฏิสงฆ์ “สิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก”^{๒๖} หรือเหตุการณ์ใน พ.ศ. ๒๓๑๒ เมื่อเสด็จกลับจากนครศรีธรรมราชมาถึงธนบุรีทรงให้ช่างจารพระไตรปิฎกทั้งจบ “สิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก”^{๒๗}

ในครั้งที่ทรงปราบปรามก๊กเจ้าพระฝางที่เมืองสวางคบุรีก็ทรงพระกรุณาให้เย็บผ้าไตรจีวร ๑,๐๐๐ ชุด บวชพระสงฆ์ไว้ที่ฝ่ายเหนือ สมโภชพระธาตุ ๓ วัน นุรณปฏิสังขรณ์พระอารามและพระบรมธาตุ^{๒๘}

ครั้งที่ทรงไปตีเมืองพุทไธมาศ ได้พระราชทานเงินเป็นบำเหน็จแก่ขุนนางและไพร่ที่เข้าโจมตีเมืองถึง ๓๒๕ ชั่ง นอกจากนั้น เมื่อเสด็จไปตีทัพพม่าที่เชียงใหม่และเสด็จทางหัวเมืองเหนือก็ได้พระราชทานเงินทอง เสื้อผ้า ข้าวปลาอาหารแก่ผู้คนเป็นอันมาก ในรัชกาลนี้ยังมีการหล่อปืนมหาเศวตรัตน์ ซึ่งเป็นปืนทองสัมฤทธิ์* มีทั้งที่เป็นปืนใหญ่

* โลหะสัมฤทธิ์ตามโบราณจารย์ ให้โลหะธาตุบริสุทธิ์ต่างๆ ตั้งแต่ ๓ ชนิดขึ้นไปและอย่างมากที่สุดจะไม่เกิน ๙ ชนิด หล่อหลอมผสมกันตามอัตราส่วน เกิดเป็นโลหะชนิดใหม่เรียกว่า “สัมฤทธิ์” โลหะสัมฤทธิ์จะต้องใช้โลหะตระกูลสูง ๒ ชนิด คือ ทองคำและเงิน เป็นส่วนผสมหลักอยู่ด้วยเสมอ มิฉะนั้นจะไม่ถือว่าเป็นโลหะสัมฤทธิ์ นอกจากนี้ จะต้องมีโลหะหลักอีกชนิดหนึ่ง คือทองแดง ซึ่งจะต้องใช้มากเพื่อให้ได้ปริมาณ นอกจากใช้หล่อปืน โลหะสัมฤทธิ์ยังใช้หล่อพระพุทธรูปด้วย ตระกูลของสัมฤทธิ์ที่ถูกต้องตามสูตรโบราณมีอยู่ ๕ ตระกูล คือ สัมฤทธิ์ผล สัมฤทธิ์โชค สัมฤทธิ์ศักดิ์ สัมฤทธิ์คุณ และ

ประจำป้อมและปืนใหญ่สนามมีจำนวนหลายร้อยกระบอก ในปลายสมัยรัชกาลที่ ๑ พ.ศ. ๒๓๕๐ มีรายงานบัญชีกรมกลาโหมทูลเกล้าถวายฯ ว่าได้ยอยปืนมหาเศวตรัตน์ไปทำการหลายประเภท กล่าวคือได้ยอยทองจากปืนใหญ่เหล่านี้จำนวน ๑๙๐ กระบอก มาบุหลังคาพระมณฑปพระพุทธบาท นำปืน ๒๒ กระบอกไปหล่อเสาเมืงวัดพระแก้ว หล่อเสมา ๖๑ กระบอก บุษหลังคาพระมณฑป ๘๐ กระบอก หล่อระฆังใหญ่รอบ ๘ ก้า ๑๔ กระบอก หล่อเมืงตราเวียน ๓ กระบอก นอกจากนั้น มีการนำไปหล่อฐานพระนาถ ๖ กระบอก หล่อครกสากบานประตुरอบพระราชวัง ๖ กระบอก ทำเครื่องช้าง ๖ กระบอก รวม ๓๘๖ กระบอก^{๙๙} การนำโลหะหลายชนิดมาหล่อเป็นจำนวนมากแสดงให้เห็นความมั่งคั่งของกรุงธนบุรี นอกจากนี้ ยังโปรดฯ ให้หล่อปืนจ่าวง ปืนหน้าเรือ ปืนขวากเล็ก ปืนใหญ่ ปืนแกนหามอื่นๆ อีกเป็นอันมาก^{๑๐๐} โลหะจำนวนมาก โดยเฉพาะทองคำ เงิน และทองแดง มีแหล่งผลิตอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ ทั้งทางเหนือและทางใต้ การขยายพระราชอาณาเขตออกไปและส่งคนของพระองค์ไปปกครองทำให้ทรงได้รับส่วยจำนวน

สัมฤทธิ์เดช รวมเป็นสัมฤทธิ์ ๕ ตระกูล ตรียัมปวายบันทึกถึงสูตรหล่อสัมฤทธิ์แบบโบราณไว้ดังต่อไปนี้ ๑. สัมฤทธิ์ผล คือสัมฤทธิ์แดง หรือตรียโลหะ มีมงคลความหมายถึง พระรัตนตรัยเป็นทองสัมฤทธิ์เนื้อสาม ผสมด้วยโลหะธาตุ ๓ ชนิด คือ ทองแดง เป็นส่วนใหญ่และเจือด้วยเงินกับทองคำ สัมฤทธิ์ตระกูลนี้มีวรรณะแดงคล้ายนาก แต่มีผิวเจือด้วยวรรณะคล้ายๆ คล้ายสีมะขามเปียก โบราณถือว่า เป็นมงคลวัตถุ อำนาจผลนนานาประการโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านเมตตามหานิยม พระพุทธรูปสมัยอุททองโดยเฉพาะพระพุทธรูปอุททองหน้าแก้มักสร้างด้วยเนื้อนี้ ๒. สัมฤทธิ์โชค คือสัมฤทธิ์เหลืองหรือปัญจโลหะ เป็นโบราณนิยามหมายถึงเบญจขันธ์ (ขันธ์ ๕) คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นทองสัมฤทธิ์เนื้อห้า ได้แก่ ทองแดง ตะกั่ว สังกะสี เงิน ทองคำ มีวรรณะเหลืองคล้ายเนื้อกล่อมโลหะทิพย์ หรือชั้นลงหิน มีแววนกยูงภายในเนื้อ เป็นสัมฤทธิ์ที่ให้คุณหนักไปทางด้านลาภผล กับความสำเร็จ พระพุทธรูปสกุลช่างสุโขทัยบางยุคและพระเชียงแสน พระชัยวัฒน์ของสมเด็จพระสังฆราชแพ บางรุ่น และพระกัณฑ์พระชัยวัฒน์ของท่านเจ้าคุณศรีสนธิ์บางรุ่นก็สร้างด้วยเนื้อนี้ ๓. สัมฤทธิ์ศักดิ์ คือสัมฤทธิ์ขาว หรือสัตตโลหะ เป็นมงคลนามหมายถึง โขขณงค์ ๗ คือ องค์ธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ มี ๗ ประการ ได้แก่ สติ ธัมมวิจยะ วิริยะ ปิติ บัลลัทธิ สมาธิ และอุเบกขา สัมฤทธิ์ศักดิ์เป็นทองสัมฤทธิ์เนื้อเจ็ด ประกอบด้วย ทองแดง ตะกั่ว สังกะสี ปะรอท เหล็กละลายตัว เงิน และทองคำ สัมฤทธิ์ตระกูลนี้มีวรรณะหม่นคล้ายนอยๆ แต่มีแวววรรณะขาวผสมผสานอยู่ นับถือกันว่า อำนาจผลในด้านอำนาจ มหาอุด คงกระพัน แคล้วคลาด ๔. สัมฤทธิ์คุณ คือสัมฤทธิ์เขียวหรือนวโลหะ หมายถึงนัยของธรรมอันสูงสุดในพระศาสนา อันได้แก่ นวโลกุตตรธรรม อันมี มรรค ๔

มาก ซึ่งรวมถึงโลหะเหล่านี้ด้วย

ความมั่งคั่งที่สะท้อนออกมาจากพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ยังมีให้เห็นได้จนกระทั่งปลายรัชกาล หลังจากพระราชชนนีของพระองค์สิ้นพระชนม์ ใน พ.ศ. ๒๓๑๔ ทรงให้มีการถวายพระเพลิงพระบรมศพ ซึ่งตามปกติการถวายพระเพลิงพระบรมศพจะต้องเกณฑ์คนจำนวนมากและใช้เงินทองจำนวนมากในการสร้างพระเมรุ และต่อมา ใน พ.ศ. ๒๓๑๙ ทรงบำเพ็ญกุศลด้วยการอุทิศถวายเรือขมวดญา* ปิด

ผล ๔ นิพพาน ๑ สัมฤทธิ์คุณเป็นทองสัมฤทธิ์เนื้อเก่า เช่นเดียวกับสัมฤทธิ์เดช ประกอบด้วย ทองแดง ตะกั่ว สังกะสี ปรอท เหล็กกละลายตัว ชิน จ้าวน้ำเงิน เงิน และทองคำ แต่สัมฤทธิ์ตระกูลนี้ แก่ส่วนผสมของเนื้อเงินมากกว่าธรรมดา ฉะนั้น เนื้อภายในจึงมีวรรณะสีจำปาอ่อนหรือนากอ่อน แต่ผิวเนื้อเมื่อกลับคล้ำเพราะถูกไอเหม็น จะมึนวรรณะคล้ำเจือเขียวเตยหม่นแกมเหลืองอ่อนคล้ำ มีแววขาวโดยตลอดเนื้อ สัมฤทธิ์ชนิดนี้อำนวยคุณวิเศษเช่นเดียวกับสัมฤทธิ์เดชทุกประการ ๕. สัมฤทธิ์เดช คือสัมฤทธิ์ดำหรือนวโลหะ เป็นทองสัมฤทธิ์เนื้อเก่า เช่นเดียวกับสัมฤทธิ์คุณ แต่มีสัดส่วนการผสมได้แก่ดินที่ต้องตามมูลสูตรมากที่สุด ดังนั้น ภายในจึงมีวรรณะจำปาแก่หรือสีนากแก่ ผิวเนื้อเมื่อกลับคล้ำเพราะต้องไอเหม็น จะดำสนิท ประหนึ่งนิลดำ เรียกกันว่า “สัมฤทธิ์เนื้อกลับ” โบราณถือว่าสัมฤทธิ์นวโลหะทั้ง ๒ ประเภทนี้ เป็นสัมฤทธิ์ที่สมบูรณ์ที่สุด หรือเป็นยอดของสัมฤทธิ์ อำนวยผลในด้านมหาอุดมอันสูงส่ง คืออำนาจตะบะตะบะ มหานิยม ลาภผล ความสำเร็จ คงกระพัน แคล้วคลาด ทุกประการ สูตรผสมเนื้อสัมฤทธิ์เดช หรือนวโลหะ ที่เป็นตำรับของสมเด็จพระพนรัตน์ วัดป่าแก้ว ยุคกรุงศรีอยุธยา ตกทอดมาอยู่กับ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าธรรมาธิราช บรมนาถบพิตร พระพุทธมหาราชเจ้าครั้งยังเป็นพระมวงคฤหิยะมณี วัดจักรวรรดิฯ และสมเด็จพระสังฆราชแพ วัดสุทัศน์ ครั้งยังเป็นพระเทพโมลีตามลำดับ ส่วนผสมของโลหะทั้ง ๙ ชนิดคือ ชิน จ้าวน้ำเงิน เหล็กกละลายตัว ตะกั่วเถื่อน ปรอท สังกะสี บริสุทธิ (ทองแดงเถื่อน) เงิน ทองคำ เนื้อทองสัมฤทธิ์เดชนี้ ใช้ทองคำมากกว่าโลหะอื่นๆ คือใช้ทองคำหนักถึง ๙ บาท จึงจะได้น้ำหนักของเนื้อสัมฤทธิ์เดชเพียง ๔๕ บาทเท่านั้น ดูรายละเอียดใน <http://www.konrakmeed.com/webboard/upload/index.php?showtopic=1170> เข้าถึงเมื่อ ๙ มกราคม ๒๕๕๔.

* น่าจะหมายถึงเรือขมวดยา พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานอธิบายว่า หมายถึงเรือขุดขึ้นจากขุ้งทั้งต้น ใหญ่กว่าเรือกราบ รูปร่างค่อนข้างเพรียว หัวและท้ายเรียว บนหัวและท้ายเรือเสริมไม้ ต่อเป็นโขงนอนขีดขึ้น ด้านข้างหัวเรือเขียนลวดลายด้วยน้ำยาสีต่าง ๆ วางกระหนงขวางลำสำหรับคนนั่งพายได้ประมาณ ๕๐ คน เป็นเรือตามเสด็จในการเสด็จพระราชดำเนินพยุหยาตราทางชลมารคหรือเสด็จพระราชดำเนินลาล่องในกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค ใช้เป็นเรือกันหรือเรือพิฆาตได้ ดูใน <http://rirs3.royin.go.th/new-search/word-search-all-x.asp> เข้าถึงเมื่อ ๙ มกราคม ๒๕๕๔

ทองคำทิบ พระราชทานเงินตราแก่คนพายคนละ ๒ ตำลึง พระราชทานเงินตรา ๑๐ ซึ่งสำหรับแจกแก่คนยากจนในกรุงและนอกกรุงธนบุรี นอกจากนั้น ยังทรงให้สร้างกุฏิ พระสงฆ์ ๑๒๐ กุฏิ ให้บูรณปฏิสังขรณ์พระพุทธรูป พระเจดีย์ วิหาร คุุริมพระอุโบสถ วัดบางยี่เรือใน^{๓๑}

จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีบันทึกถึงเหตุการณ์ครั้งสมเด็จพระแก้วมรกต เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๓ ว่ามีทั้งการละครผู้ชาย ละครผู้หญิง พระองค์พระราชทานเงินโรงละครผู้หญิง ๑๐ ซึ่ง โรงละครผู้ชาย ๕ ซึ่ง ละครเจ้านคร ละครหลวงฉลอง ๗ วัน มีต้นกล้วยพิกษ ๔ ต้นๆ ละ ๑ ซึ่ง แจกทานราษฎรอายุ ๖๐ ปี ๑ ซึ่ง ๒ ตำลึง แจกทานราษฎรอายุ ๘๐ ปี ๒ ซึ่ง และแจกทานราษฎรอายุ ๑๐๐ ปี ๒ ซึ่ง ๒ ตำลึง ยังมีการกลบนาเงินซื้อทองคำมาสร้างเครื่องประดับพระองค์แก้วมรกตอีก ๑๐๐ ซึ่ง ให้ทอผ้าไตรเอกไตรละ ๑ ซึ่งจำนวน ๑๐๐ ไตรถวายทั้งวัด ถวายเงินบูรณะวัดที่ชำรุดในกรุงธนบุรีวัดละ ๑๐ ซึ่ง เป็นต้น^{๓๒}

นอกจากนี้ จดหมายเหตุไทร ฉบับรามัญ บันทึกไว้ว่าใน พ.ศ. ๒๓๒๔ ทรงทำบุญเข้าพรรษาครั้งเดือน ทรงให้เย็บจีวร ๔๓๓ ไตร สบง ๗,๐๐๐ สงฆ์ทั้งหลายโดยเสด็จเย็บจีวรทำบุญถวายพระองค์ด้วย แล้วพระราชทานแก่เจ้านายและขุนนางทอดกฐินทั่วทั้งพระนครทุกวัด เดือน ๑๐ เดือน ๑๑ พระองค์พระราชทานเงินแก่คนยากจนและข้าราชการน้อยใหญ่เป็นอันมาก สะท้อนให้เห็นว่าจนกระทั่งเกือบสิ้นรัชกาลพระองค์ก็ยังทรงใช้พระราชทรัพย์ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและแจกจ่ายแก่ราษฎร การทำเช่นนี้ได้แสดงว่าทรงมีพระราชทรัพย์เป็นอันมาก

เหตุการณ์ที่สะท้อนให้เห็นความมั่งคั่งและโอกาสในการค้าขายกับต่างประเทศ ในปลายรัชกาลของพระองค์เห็นได้จากการที่พันศรีพันลาที่่องร้องว่าขุนนางและราษฎรขายข้าว เหลือ นอ งา เนื้อไม้ และสิ่งต้องห้ามทั้งปวง^{๓๓} ให้สำเภาต่างชาติ ซึ่งข้อความนี้มีระบุไว้ในจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ยังระบุว่าทรงรับสั่งให้เร่งเงินที่ขุนนางราษฎรขายข้าวเกลือ ให้เมียนมาเอาเงินเข้าทูลพระคลัง^{๓๔}

ในเอกสารของบาทหลวงชาวฝรั่งเศสซึ่งขณะนั้นถูกเนรเทศออกจากกรุงธนบุรีไปแล้วหลายปีและได้พำนักอยู่ที่ภูเก็ตได้รับรายงานชาวสยามแต่เมืองธนบุรีและเขียนบันทึกไว้หลังผลิตแผ่นดินประมาณ ๙ เดือนว่า “เมื่อหลายปีล่วงมาแล้ว พระเจ้าตาก

ได้กดขี่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินและชาวต่างประเทศที่เข้าไปอยู่หรือไปทำการค้าขายในเมืองไทยอย่างสาหัสมาก เมื่อปีกลายนี้ พวกจีนซึ่งได้เคยไปทำการค้าขายในเมืองไทยต้องละทิ้งทรัพย์สินสมบัติหนีไปหมด...”^{๓๕}

สาระสำคัญของเรื่องนี้จากหลักฐานทั้งหมดมิได้อยู่ที่พระเจ้าแผ่นดินไม่ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม เพราะในที่สุดแล้วยังไม่ทราบว่ามีผู้ใดผิดผู้ใดถูก เนื่องจากพระราชพงศาวดารตอนนี้เป็นเรื่องราวบริบทและพยายามชี้ให้เห็นความผิดของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ส่วนเจตนาของบาทหลวงฝรั่งเศสก็ไม่มีความเป็นกลาง เพราะเป็นกลุ่มที่ถูกเนรเทศออกมาจากกรุงธนบุรี แต่ประเด็นสำคัญของเหตุการณ์นี้คือสะท้อนให้เห็นโอกาสในการค้าขายที่กระจายทั่วไปยังราษฎรต่างๆ ซึ่งมีช่องทางในการค้าขายกับชาวต่างประเทศ และสะท้อนว่าพระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงสามารถจำกัดความมั่งคั่งให้อยู่ในราชสำนักและขุนนางบางกลุ่มได้ ทำให้เกิดกลุ่มผลประโยชน์ขึ้นจำนวนมาก ในตอนปลายรัชกาลนั้นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพยายามรักษาพระราชอำนาจและผลประโยชน์จากการค้าและป้องกันความมั่งคั่งไปสู่ชนกลุ่มอื่นๆ เชื่อได้ว่าสาเหตุแห่งผลประโยชน์นี้เองที่นำมาซึ่งความวุ่นวายในตอนปลายรัชกาล ดังสะท้อนอยู่ในพระราชพงศาวดาร

สรุป

จะเห็นได้ว่า พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กล่าวไว้ชัดเจนเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจด้านสังคม สะท้อนให้เห็นโอกาสทางเศรษฐกิจและความมั่งคั่งในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งหมายความว่ารัชกาลของพระองค์ประสบความสำเร็จทางเศรษฐกิจ มิได้ประสบความสำเร็จแต่ในเรื่องการรวมพระราชอาณาจักรเท่านั้น ยิ่งไปกว่านั้น ยังทรงมีพระราชกรณียกิจด้านการศาสนาอย่างชัดเจนมาตั้งแต่ต้นรัชกาลและทรงอุทิศพระราชทรัพย์เพื่อราษฎรของพระองค์เป็นจำนวนมาก และที่มาของพระราชทรัพย์คือการค้าสำเภา ซึ่งนอกจากการค้ากับชาวจีนแล้ว ยังการค้ากับชาวตะวันตกด้วย เห็นได้จากหลักฐานฮอลันดาที่ระบุอย่างชัดเจน นอกจากนั้น ในพระราชพงศาวดารยังกล่าวถึงการที่เมืองปัตตานี เมืองบันยี่ เมืองยักกะตราหรือเมืองปัตตาเวีย เข้าสู่พระบรมโพธิสมภาร ซึ่งหมายถึงการสร้างเครือข่ายการค้าเพิ่มขึ้นและเท่าเทียมกับการกุมอ่าวไทยไว้ได้

การปกครองแบบชุมชนมุขของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมิได้ทำลายโอกาสในด้าน

เศรษฐกิจ ในทางตรงกันข้ามกลับช่วยให้พระองค์อุปถัมภ์ผู้ที่สวามิภักดิ์และจงรักภักดีต่อพระองค์ได้งายยิ่งขึ้น ความสัมพันธ์เป็นแบบส่วนตัว ซึ่งทำให้ผู้จงรักภักดีย่อมต้องการมอบสิ่งที่ทรงมีพระราชบัญชาได้โดยไม่รู้สึกว่าการบังคับอยู่ภายใต้ระบวรราชการดังเดิม และทรงนำรายได้จากเหล่าผู้ภักดีนี้เองมาใช้ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและการก่อสร้างวัดวาอารามต่างๆ เพื่อดึงดูดให้ผู้คนเข้ามาสู่พระบรมโพธิสมภารมากยิ่งขึ้น เพราะการทูลเทพราชทรัพย์ไปในการทำนุบำรุงพระศาสนาย่อมทำให้ราษฎรเห็นได้ชัดเจนถึงความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง ซึ่งแสดงว่าพระองค์ทรงสามารถควบคุมสถานการณ์ทั้งจากการสงครามภายนอก และความไม่สงบภายในเอาไว้ได้ การบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนายังสะท้อนความสำเร็จในการรวบรวมผู้คนหรือไพร่ในพระราชอาณาจักรไว้ได้จำนวนมาก แม้ว่าในที่สุดแล้วไพร่จะอยู่ใต้การปกครองของขุนนางคนใดก็ตาม แต่หากพระองค์ทรงควบคุมขุนนางไว้ได้ ปัญหาการเกณฑ์ไพร่ย่อมไม่เกิดขึ้น

ดังนั้น การเมืองแบบชุมชนของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ดี การใช้อาณานิคมมีส่วนพระองค์ก็ดีมิได้ทำให้โอกาสในทางเศรษฐกิจของกรุงธนบุรีลดน้อยลง ในทางตรงกันข้ามกลับนำความมั่งคั่งอย่างล้นเหลือมาสู่คนกลุ่มต่างๆ ในพระราชอาณาจักร จนทำให้เมื่อพระองค์เข้ามาควบคุมพระคลังหลังจากที่เสนาบดีพระคลังคือพระยาพิชัยไศศวรรย์* ถึงแก่สัญกรรมในตอนปลายรัชกาล จึงทรงต้องเข้มงวดในด้านการเก็บภาษีหลายประเภทและการค้าสินค้าต้องห้าม เนื่องจากปรากฏว่าประชาชนและขุนนางเข้าร่วมการค้าขายได้มากเกินไป นอกจากนั้น การเร่งรัดภาษีจากการที่ทรงอนุญาตให้ขุดหาสมบัติที่กรุงเก่าก็แสดงให้เห็นว่าเกิดการยอหย่อนในการเก็บภาษีจากเจ้าภาษีต่างๆ

การกระทำของพระองค์ในปลายรัชกาลจึงเป็นเครื่องแสดงว่าพระองค์กำลังพยายามรวบรวมพระราชทรัพย์และผลประโยชน์ให้ตกแก่กลุ่มผลประโยชน์กลุ่มอื่นๆ ซึ่งเชื่อแน่ว่ามีด้วยกันหลายกลุ่มในเวลานั้น การควบคุมพระราชอำนาจและพระราชทรัพย์จึงเป็นเรื่องที่สำคัญยิ่ง เพราะทรงทราบแล้วว่าพระราชอำนาจกำลังสั่นคลอนจากการเปลี่ยนขั้วอำนาจในการปกครองอันเนื่องมาจากการถึงแก่สัญกรรมของขุนนางคนสนิทหลายๆ คนในตอนปลายรัชกาล จะเห็นได้ว่ามีขุนนางในกรมพระคลังที่เข้ากับฝ่ายของ

* เป็นลูกน้องคนสนิทผู้มีอำนาจและอิทธิพลทางการค้าและการเดินเรือค้ากับจีน

เจ้าพระยาจักรีถึง ๓ คนจากทั้งหมด ๕ คน^๖ ความสามารถในการควบคุมเศรษฐกิจที่กำลังเปลี่ยนมือและโอกาสทางเศรษฐกิจที่ขยายตัวขึ้นคือที่มาของการก่อรัฐประหารในตอนปลายรัชกาลจากกลุ่มขุนนางส่วนกลางที่มีเจ้าพระยาจักรีเป็นผู้นำ จะเห็นได้ว่าเมื่อเจ้าพระยาจักรีขึ้นครองราชย์ หลักฐานที่มีล้วนแสดงว่าเศรษฐกิจสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเติบโตอย่างรวดเร็ว ซึ่งเป็นผลมาจากกระแสเศรษฐกิจสมัยอยุธยาตอนปลายและเศรษฐกิจที่ฟื้นตัวอย่างต่อเนื่องในสมัยธนบุรี

ดังนั้น การศึกษาพระราชนิพนธ์พงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จึงช่วยให้เห็นภาพความเติบโตทางเศรษฐกิจตลอดรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งสอดคล้องกับเอกสารหลักฐานต่างประเทศ อาทิ เอกสารฮอลันดา และเอกสารฝรั่งเศส และช่วยให้เข้าใจที่มาประการหนึ่งของการก่อรัฐประหารในช่วงปลายรัชกาลได้ดีขึ้น

อย่างไรก็ดี การรัฐประหารในช่วงปลายรัชสมัยเป็นไปตามครรลองแห่งอำนาจ จึงไม่มีเหตุผลที่จะนำไปกล่าวอ้างว่าเป็นความผิดของผู้ใด ดังที่มีผู้พยายามทำให้คนบางกลุ่มคิดเห็นเช่นนั้น เพราะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้เกิดขึ้นในบริบทที่แตกต่างจากปัจจุบัน สำนักแห่งการกระทำและผู้กระทำก็แตกต่างกัน จึงไม่สมควรที่จะนำความเข้าใจของคนปัจจุบัน ตามมาตรฐานปัจจุบัน ไปอธิบายการเกิดขึ้นของเหตุการณ์ในอดีตเพื่อประโยชน์บางอย่างของคนบางกลุ่มจนทำให้เกิดการนำประวัติศาสตร์ไปใช้อธิบายโดยไม่คำนึงถึงสาเหตุที่แท้จริง

เชิงอรรถ

- ^๑ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๒๒๔.
- ^๒ ดูรายละเอียดในศิริวรรณ ลาภสมบูรณ์านนท์. “ความเปลี่ยนแปลงในการเขียนประวัติศาสตร์และการให้ความหมายต่อกรณี “สัญญาวิปลาส” ของพระเจ้าตากสิน” ในวารสารสมาคมประวัติศาสตร์ ฉบับที่ ๒๙, พ.ศ. ๒๕๕๐, หน้า ๖๔-๑๐๕.
- ^๓ เรื่องเดิม, หน้า ๙๐.
- ^๔ เรื่องเดิม, หน้า ๙๓.
- ^๕ ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๐ (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๕-๖๖) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี จดหมายเหตุรายวันทัพสัมมัยกรุงธนบุรี. พิมพ์ครั้งที่ ๑. (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๑๒), หน้า ๑.
- ^๖ สุดาวา สุขฉายา. ประวัติศาสตร์สมัยธนบุรี. ธิดา สาระยา บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี, ๒๕๕๐), หน้า ๑๓.
- ^๗ ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๐ (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๕-๖๖), หน้า ๒๙.
- ^๘ เรื่องเดิม, หน้า ๑.
- ^๙ ดูตัวอย่างใน เรื่องเดิม, หน้า ๓๒-๓๓.
- ^{๑๐} เรื่องเดิม, หน้า ๓๘.
- ^{๑๑} เรื่องเดิม, หน้า ๑-๒.
- ^{๑๒} เรื่องเดิม, หน้า ๒.
- ^{๑๓} เรื่องเดิม, หน้า ๓.
- ^{๑๔} เรื่องเดิม, หน้า ๔.
- ^{๑๕} เรื่องเดิม, หน้า ๑๘.
- ^{๑๖} เรื่องเดิม, หน้า ๑๒.
- ^{๑๗} พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ (ฉบับตัวเขียน). (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๙), หน้า ๔๙.
- ^{๑๘} พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒. (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๖), หน้า ๔๕๔.
- ^{๑๙} ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๐ (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๕-๖๖), หน้า ๒๙.
- ^{๒๐} เรื่องเดิม, หน้า ๓๐.
- ^{๒๑} เรื่องเดิม, หน้า ๓๐.
- ^{๒๒} เรื่องเดิม, หน้า ๓๒.
- ^{๒๓} กิ่ววัด ณ ป้อมเพชร. “เอกสารหอสมุด เรื่องชุมนุมธนบุรี ในปี ค.ศ. ๑๗๖๗-๑๗๖๘.” ใน รวมบทความทางประวัติศาสตร์ ฉบับที่ ๑๐ : เดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๓๑, หน้า ๑๐๓-๑๑๓.

๗๐ วิจารณ์ นิพัทธ์สุขกิจ

- ๒๔ ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ ๓๙ (จดหมายเหตุของพวกคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้ง
กรุงศรีอยุธยาตอนแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศกับครั้งกรุงธนบุรี และครั้งรัตนโกสินทร์ตอนต้น).
(พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๒), หน้า ๘๕-๘๖.
- ๒๕ ธีรวัต ณ ป้อมเพชร. “จดหมายจากพิพิธโกษาถึงบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (ค.ศ. ๑๗๖๙).”
ใน รวมบทความทางประวัติศาสตร์ ฉบับที่ ๘ : เดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๒๙, หน้า ๑๐๓-๑๑๓.
- ๒๖ ประชุมพงสาวดาร เล่ม ๔๐ (ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ ๖๕-๖๖), หน้า ๔๔.
- ๒๗ เรื่องเดิม, หน้า ๔๕.
- ๒๘ เรื่องเดิม, หน้า ๕๑-๕๒.
- ๒๙ ประชุมพงสาวดาร เล่ม ๔๐ (ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ ๖๕-๖๖), หน้า ๘๐-๘๑.
- ๓๐ เรื่องเดิม, หน้า ๘๑-๘๒.
- ๓๑ เรื่องเดิม, หน้า ๑๑๔-๑๑๖.
- ๓๒ พระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ). พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง จดหมายความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอก
วัดโพ). (กรุงเทพฯ : แสงดาว, ๒๕๕๒), หน้า ๒๔-๒๕.
- ๓๓ ประชุมพงสาวดาร เล่ม ๔๐ (ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ ๖๕-๖๖), หน้า ๑๒๖.
- ๓๔ พระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ). พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง จดหมายความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอก
วัดโพ), หน้า ๒๕.
- ๓๕ ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ ๓๙ (จดหมายเหตุของพวกคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้ง
กรุงศรีอยุธยาตอนแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศกับครั้งกรุงธนบุรี และครั้งกรุงรัตนโกสินทร์
ตอนต้น). (พระนคร : ก้าวหน้า, ๒๕๐๘), หน้า ๕๐๓.
- ๓๖ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า ๓๘๘.

บรรณานุกรม

- จดหมายเหตุรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี. พิมพ์ครั้งที่ ๑. พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา,
๒๕๑๒.
- ธีรวัต ณ ป้อมเพชร. “จดหมายจากพิพิธโกษาถึงบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา
(ค.ศ. ๑๗๖๙).” ใน รวมบทความทางประวัติศาสตร์. ฉบับที่ ๘, เดือน
กุมภาพันธ์ ๒๕๒๙, หน้า ๑๐๓-๑๑๓.

วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ ๓๒ (๒๕๕๓) ฉบับที่ ๑ ๗๑

ธีรวัต ณ ป้อมเพชร. “เอกสารขอลันดา เรื่องชุมชนธนบุรี ในปี ค.ศ. ๑๗๖๗-๑๗๖๘.”

ใน รวมบทความทางประวัติศาสตร์. ฉบับที่ ๑๐, เดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๓๑, หน้า ๑๐๓-๑๑๓.

นรินทร์เทวี (เจ้าครอกวัดโพ), พระเจ้าไปยกาเธอ กรมหลวง. พระราชวิจารณ์ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง จดหมายความทรงจำ ของกรมหลวงนรินทร์เทวี (เจ้าครอกวัดโพ). (กรุงเทพฯ : แสงดาว, ๒๕๕๒.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๗.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๙ (จดหมายเหตุของพวกคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่ง เข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยาตอนแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศกับครั้งกรุงธนบุรี และครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น). พระนคร : ก้าวหน้า, ๒๕๐๘.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๙ (จดหมายเหตุของพวกคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่ง เข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยาตอนแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศกับครั้งกรุงธนบุรี และครั้งรัตนโกสินทร์ตอนต้น). พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๒.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ (ฉบับตัวเขียน). กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๙.

สุดารา สุขฉายา. ประวัติศาสตร์สมัยธนบุรี. ธิดา สาระยา บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี, ๒๕๕๐.

วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ, “ประวัติศาสตร์ปลายสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี : ปัญหาการ แย่งชิงอำนาจ” ใน วารสารประวัติศาสตร์ ฉบับ ๒๕๕๑. กรุงเทพฯ : ด้าน สุทธาการพิมพ์, ๒๕๕๑.

ศิริวรรณ ลาภสมบูรณ์นนท์. “ความเปลี่ยนแปลงในการเขียนประวัติศาสตร์และการให้ ความหมายต่อกรณี “สัญญาวิปลาส” ของพระเจ้าตากสิน” ใน วารสาร สมาคมประวัติศาสตร์ ฉบับที่ ๒๙, พ.ศ. ๒๕๕๐.

